

MAYER LÁSZLÓ

A SZOCIALISTA ORSZÁGOK MEZŐGAZDASÁGI NEMZETKÖZI
MUNKAMEGOSZTÁSÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE

1. A NEMZETKÖZI MUNKAMEGOSZTÁS ÁLTALÁBAN

A szocialista rendszer világgazdasági rendszerré válása lehetővé és szükségessé tette a szocialista országok szoros és egyre mélyülő gazdasági együttműködését. Ez az együttműködés „...az egyes országokban megteremtett egy típusú gazdasági alapra: a termelési eszközök társadalmi tulajdonára; az egy típusú államrendre; a munkásosztály vezette nép hatalmára; az egységes ideológiára, a marxizmus-leninizmusra támaszkodik”.¹

A szocialista rendszer gazdasági fejlődéstörvényei — amelyek egy-egy ország belső gazdasági fejlődését meghatározzák — e gazdasági rendszernek az országok határain túlra történő kiterjedésével meghatározzák a szocialista világgazdasági rendszer, mint egész, fejlődését is.²

A tőkés gazdasági rendszer is a fejlődése bizonyos fokán szűknek találta az országhatárokat, túllépve azokat, a nemzetközi gazdasági és politikai kapcsolatokról a kialakításával világgazdasági rendszerré vált.

A tőkés világgazdasági rendszer gazdasági kapcsolatainak alapvető jellegzetessége nem lehet más, mint ami a belső gazdasági viszonyokat jellemzi (kizsákmányolás, anarchia, stb.) Az egyes tőkés országok gazdasági kapcsolatának kialakulása, a tőkés világgazdasági rendszer létrejötte olyan folyamat, amely mögött mélyebb, általános törvényszerűség rejlik. A mélyebben meghúzódó objektív fejlődési tendenciának ez csak a tőkés módra jellemző megjelenési formája. *A termelőerők gyors fejlődése szükségképp magával hozza az integrációs folyamatot*, vagyis a termelésnek nemzetközi méretekben megvalósuló társadalmasodását. Ez a folyamat azonban nemcsak a termelőerők fejlődésének következménye, hanem egyben a termelőerők további fejlesztését segíti elő. Ez a fejlődés tőkés viszonyok között a gazdaságosabb termeléssel járó nagyobb haszonért vívott harc áttételezésén keresztül megy végbe. Szocialista viszonyok között pedig nem a nagyobb haszon közvetítésével, hanem közvetlenül a magasabb életszínvonalat biztosító gazdaságosabb termelés céljából valósul meg.

A szocialista világgazdasági rendszer tagországai közötti szoros gazdasági-munkamegosztás és együttműködés is tehát objektív gazdasági törvény. A szocialista társadalom gazdasági életében is a fejlődés bizonyos fokán szükségszerűen jelentkezik

¹ A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelvei. (A KGST-ben résztvevő országok kommunista és munkáspárti képviselőinek 1962. jún. 6—7-én Moszkvában tartott tanácskozása.)

² Kiss Tibor: A szocialista nemzetközi munkamegosztás néhány főbb kérdése. Kossuth, 1962. 11. old.

a termelőerők nemzetközi méretű társadalmasodása. Ez a nemzetközi méretű társadalmasodás annyit jelent, hogy a termelőerők jelenlegi fejlettsége mellett, a világszínvonal (beleértve a tőkés világszínvonalat is) figyelembe vételével csak olyan hatalmas, nagy szériában termelő ipari objektumokat érdemes létrehozni, amelyek már eleve meghaladják a kisebb országok belső fogyasztását, felvevőképességét. Ez vonatkozik mind a kitermelő, mind pedig a feldolgozó iparra.³

Van azonban egy olyan terület, amely az iparral — és persze a mezőgazdasággal is — szoros kapcsolatban van, ahol talán még fontosabb a nemzetközi munkamegosztás. Ma már egyre jelentősebb szerepet játszik a termelőerők fejlesztésében a tudomány. Az *ipari fejlődést szolgáló kutatóintézetek közötti nemzetközi munkamegosztásra* gondolok. Itt ugyanis nemcsak arról van szó, hogy a kisebb országok nem engedhetik meg maguknak azt, hogy nagyszámú alap, alkalmazott és fejlesztő kutatással foglalkozzanak — hanem még a leghatalmasabb ipari államok is óriási hasznót húznának a tudományos kutatás összehangolásából. A modern társadalom termelőereje nemzetközi termelőerő, nem kevésbé nemzetközi jellegű maga a tudomány is. Ma még sajnos nagyon sok munka pazarlódik el úgy, hogy a tudományos kutatások sokszor párhuzamosan folynak.

Az utóbbi időkben igen sok szó esik a szocialista országok közötti gazdasági együttműködésről, aminek több oka van. Megérett a lehetősége és szükségessége a szorosabb, leggyümölcsözőbb gazdasági együttműködésnek. A szocialista országok együttműködése nem új keletű, azonban új, magasabb fejlettségi fokra jellemző szakasz van kialakulóban. Az eddigi együttműködési szakaszok, amelyek döntően a kereskedelemben, majd később az éves és ötéves termelési tervek összehangolásában jutottak kifejezésre. Ezek a legalapvetőbb együttműködési formák valamennyi ország számára *a korábbi munkamegosztásból eredő előnyök kihasználását jelentették*. Az új szakasz, amelyről mostanában szó van, a népgazdasági fejlesztés 15—20 éves távlati terveinek többoldalú összehangolását az egyes országok gazdasági feltételeinek kölcsönös figyelembevételét jelenti. Ez a forma az, amely tulajdonképpen a termelőerők nemzetközi társadalmasodását jelenti. Csak akkor jut következetesen eredményre a nemzetközi munkamegosztás, ha a termelőkapacitások létrehozása már eleve más országok és az adott ország távlati lehetőségeire épül. A gazdasági együttműködés eddigi szakaszai — kereskedelem összehangolása, a népgazdasági tervek összehangolása — bár szükségszerű lépcsőfokok voltak, el kellett hogy vezessenek ehhez a legmagasabb fokhoz. Az egyes országok nemzetgazdaságainak egy szerves fejlődésen kellett átmenniük, és nem egyszerűen arról van szó, hogy csak most ismerték fel a legfejlettebb fok jelentőségét.

A szocialista nemzetközi munkamegosztásba valamennyi ország számára legelőnyösebb módon bekapcsolódni csak akkor lehetséges egyrészt, *ha valamennyi ország fejlett iparral*, (nehéziparral) rendelkezik. Következésképp a szocialista iparosításnak előbb meg kellett valósulnia. Másrészt a szorosabb gazdasági együttműködést lehetővé tette a fejlődés magasabb fokán az, hogy a szocialista országokban *felhalmozódtak a tervgazdálkodási tapasztalatok*.

A szocialista országok nemzetközi munkamegosztását, együttműködésének szorosabbá válását szükségessé teszik a következők:

Mindenekelőtt az, hogy *a kommunizmus anyagi-technikai bázisának megteremtése hatalmas erőfeszítést kíván a termelőerők fejlesztése terén* — márpedig a nemzetközi kooperáció és szakosodás éppen a termelőerők gyors fejlődését segíti elő.

Nagy erőfeszítést kíván a szocialista rendszertől *a békés gazdasági verseny* döntő szakaszának a megvívása — azaz az egy főre eső termelés terén utolérni és túlszár-

³ Uo. 12. old.

nyalni a legfejlettebb tőkés országokat. E hatalmas feladatok csak úgy oldhatók meg, ha a szocialista országok egyesítik erőfeszítéseiket.

Különösen indokolt a szocialista országok közötti kooperáció, abból a szempontból is mert ez hozzájárul a szocialista országok közötti fejlettségbeli színvonal-különbségek kiegyenlítéséhez. Ez a tendencia csak úgy valósulhat meg, ha fejlettebb országok segítik a kevésbé fejletteket és ennek segítségével az egyes országok a természeti és egyéb erőforrásokat a legnagyobb mértékben és legésszerűbben használják fel.

A klasszikus polgári közgazdaságtan megalapítóinál, Smithnél és Ricardónál találkozunk a nemzetközi munkamegosztás alapelveinek igen leegyszerűsítő megfogalmazásával.⁴ Ebben a megfogalmazásban lényegében benne van bizonyos utalás a mezőgazdasági munkamegosztásra vonatkozóan is. Mégpedig kettős vonatkozásban. Egyrészt helyesli a nemzetközi munkamegosztás olyan formáját, hogy egyik ország döntően ipari, másik pedig mezőgazdasági termékek termelésére specializálja magát. Másrészt pedig utal arra, hogy egyik ország búza, másik pedig bor termelésével foglalkozik.

A történelmi fejlődés azt bizonyítja — a klasszikus elmélettel szöges ellentétben, — hogy az országok mezőgazdasági országokból egyre inkább ipari országokká válnak. A munkamegosztás nem annyira ipari és mezőgazdasági országok között fejlődik ki, *hanem az ipari országok között.*

Nemcsak arról van szó, hogy az ipari termékeket exportáló és mezőgazdasági termékeket exportáló országok közötti gazdasági kapcsolat nem egyenlően előnyös mindkét félre nézve, hanem még arról is, hogy mind a mezőgazdasági cikkek, mind az iparcikkek körén belül is megkülönböztethetnénk csoportokat, amelyek tekintetében sem egyformán előnyös a kereskedelem.

Nyilvánvaló, hogy a belterjesebb mezőgazdasági termékeket, illetve nagymértékben feldolgozott mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeket termelő és exportáló ország, a kevésbé feldolgozott termékeket exportáló országgal szemben előnyös helyzetben van. Ez az előny azzal kapcsolatos, hogy termékeikben sok munka van, kihasználja a társadalom potenciális gazdagságát jelentő munkaerőt. Az iparcikkeket exportáló országok körén belül nézve a dolgot, nyilván a zömmel textiltermékeket exportáló ország nehézipari termékeket exportáló cserepartnerével szemben a fentebb említett oknál fogva hátrányban van. Nem véletlen pl. az, hogy a hajdani pamut-szövetet exportáló Anglia nehézipari termékeket exportáló lett.

A munka termelékenysége ugyanis sokkal gyorsabban nő az iparilag fejlett, különösen gépiparát tekintve fejlett országban, mint a nyersanyagtermelő országokban. Éppen maga az ipari fölény zárja ki, hogy két ország között olyan nemzetközi munkamegosztás alakuljon ki, amely mindkét félre nézve egyaránt kedvező.

2. A MEZŐGAZDASÁGI NEMZETKÖZI MUNKAMEGOSZTÁS NÉHÁNY KÉRDÉSE

A szocialista világrendszer gazdasági fejlődésében egy bizonyos fejlettségi fokon az ipari jellegű munkamegosztás mellett felvetődik a mezőgazdasági specializáció és kooperáció szükségessége.⁵ A mezőgazdaság azonban több vonatkozásban sajátos terület. Még akkor is sajátos terület marad, ha később pusztán az ipar egy válfajává alakul át a kommunista társadalomban.

⁴ Ricardo, D.: A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei. Akadémiai Kiadó, 1954. 138. old.

⁵ Káplár, J.: Munkamegosztás a szocialista világ gazdaságban. Kossuth, 1964. 204. old.

Ezek a sajátosságok megmutatkoznak a mezőgazdasági nemzetközi munkamegosztás lehetősége, iránya, aránya területén. A következőkben megkísérlek felvázolni néhány ilyen fontosabb sajátosságot.

- a) A mezőgazdasági munkamegosztás és kooperáció viszonylag *később* kerül napirendre, mint az ipar területén.
- b) Vízonylag a termékek *szűkebb* köre területén lehetséges a nemzetközi munkamegosztás.
- c) A munkamegosztás sokkal inkább *a természeti viszonyok* függvénye, mint az ipar esetében.
- d) A mezőgazdasági termékek *exportrádiusa* viszonylag kisebb, mint az iparcikké.

Vegyük ezeket a sajátosságokat sorra kissé részletesebben.

a) Az első ilyen sajátosság, ami szembeűnik az, hogy a szocializmus építése folyamán a mezőgazdasági jellegű nemzetközi szakosodás és specializáció elvi és gyakorlati kérdései vízonylag később vetődnek fel. Ha áttekintjük a nemzetközi munkamegosztással kapcsolatos dokumentumokat, akkor azt látjuk, hogy vízonylag kis részt foglal el ez a probléma. Miért vetődik fel ez a kérdés vízonylag kisebb jelentőséggel, mint az ipar problémája? Ebből véleményem szerint az következik, hogy a fejlődés későbbi időszakában szentelnek majd ennek nagyobb figyelmet. Természetesen arról nem hiszem, hogy szó lehetne, hogy a mezőgazdasági jellegű specializáció és kooperáció problémája később éppen olyan jelentős kérdés legyen, mint az ipari jellegű.

Az okok véleményem szerint a következők:

Egyrészt valamennyi szocialista ország — egy-két kivételtől eltekintve — *iparilag fejletlen ország volt*, márpedig az ipari és nehézipari fejlődés az elsődleges az egész népgazdaság és így benne a mezőgazdaság új, magasabb fokú technikai alapra való emelése tekintetében. Így aztán a maximális erőfeszítéseket az iparra kellett fordítani, illetve a nemzetközi munkamegosztás által nyújtott előnyöket elsősorban az ipar területén kellett kiaknázni. Az igaz, hogy kölcsönös összefűggés van az ipar és a mezőgazdaság között, azonban a kölcsönös összefűggésen belül az iparé a vezető szerep. Annál fejlettebb egy ország mezőgazdasága, minél fejlettebb ipara. Tehát előbb az ipart kellett fejleszteni.

Másrészt *a nagyüzemi gazdálkodás alapján álló mezőgazdaság tud csak a nemzetközi munkamegosztásba bekapcsolódni*. A modern gépekkel felszerelt nagyüzemek tudnak a saját belső szükségletet messze meghaladó tömegű árut termelni.⁶ A nemzetközi munkamegosztás lényegében véve bizonyos értelemben függvénye az országon belüli munkamegosztásnak. Ha tehát az országon belül fejletlen a munkamegosztás, akkor kevésbé van meg a lehetőség a felesleg termelésének, azaz a nemzetközi munkamegosztásnak. Előbb tehát az országon belül ki kell alakítani az ésszerűen specializált nagytömegű terméket előállító nagyüzemeket. A modern technika minden vívmányát felhasználó nagyüzemi termelésre van szükség azért is, hogy kevésbé legyen kitéve a mezőgazdaság a természet szeszélyeinek. Egy-egy rossz termésű év óriási kiesést eredményezve igen komoly problémát okozhat még országon belül is; méginkább akkor, ha más országok már eleve számítottak erre a termésmennyiségre. A nagyüzemek képesek csak nagytömegű, szállításra alkalmas, fajtaazonos, minő-

⁶ Uo. 211. old.

ségi követelményeknek minden tekintetben megfelelő termékek szállítására, ami különösen a zöldség- és gyümölcsfélék exportjánál fontos.

Harmadrészt a mezőgazdasági nemzetközi munkamegosztás kialakítása viszonylag később következik be azon oknál fogva is, hogy ezen országok nemrég még agrárországok voltak ezekre az országokra *nagyrészt jellemző önellátó kisgazdaságokkal*. Ezek a kisgazdaságok, illetve később az őket felváltó szövetkezetek is nem szívesen mondanak le a sokszor mindenfajta termék egyforma súllyal történő termeléséről. Ennek a sokoldalúságnak, a szinte mindenfajta termék megtermelésére irányuló törekvésnek van bizonyos mértékig elfogadható objektív alapja. Mégpedig az, hogy a mezőgazdasági munka tárgya a föld sajátos jellegű, bizonyos komplex kihasználás esetén a legkedvezőbb hatékonyságú. Olyan szélsőséges specializálódás a mezőgazdaságban, hogy egy-egy mezőgazdasági nagyüzem kizárólag egyfajta növény termelésével foglalkozzék, vagy csak bizonyos fajta állatot tenyészten nem is igen lehetséges. Továbbá a „kisparaszti önellátás” maradványa az az igény, hogy a termelőszövetkezeti tag minél többféle terméket igényel természetben a közös gazdaságtól. Az iparban sokkal nagyobb a munkamegosztási lehetőség, hiszen az is lehetséges, hogy egy-egy üzem csak részműveleteket végez. Ennek ellenére lehetséges a munkamegosztás a mezőgazdaságban is, mégpedig összeegyeztetve a specializálódást a komplexitással. Ez annyit jelent, hogy különböző természeti, gazdasági körülmények figyelembevételével kialakítják a gazdaság profilját képező ún. fő üzemágat, és emellé abban a mértékben hozzák létre a melléküzemágakat, amennyiben azok a fő üzemág termelését segítik elő, illetve a talaj komplex kihasználását biztosítják. Egy-egy ország viszonylatában még kevésbé vetődhet fel az, hogy néhány fajta mezőgazdasági növény termelésére specializálja magát — az előzőkön túlmenően még azért is, — hiszen a talajok egy országon belül igen változatosak és így változatosak azok a kultúrák is, amelyek ennek célszerű kihasználását lehetővé teszik.

Negyedrészről nehezíti a nemzetközi munkamegosztás előrehaladását a mezőgazdaság területén még az a körülmény is, hogy az eddig szocialista fejlődés útjára lépett országok — egy-két kivételtől eltekintve — *alacsony fogyasztási színvonalal rendelkeztek*, illetve a második világháború alatt hallatlanul alacsony volt az élelmiszerfogyasztásuk. A második világháború után, a szocializmus építésével jelentős élelmiszerfogyasztás növekedés következett be. Ez a gyors ütemű élelmiszerigény növekedés megkövetelte és megköveteli, hogy minden ország belső erőforrások maximális kihasználásával fokozza a mezőgazdasági termelés valamennyi ágát. Ez a fejlődés, nem feltétlenül felel meg annak az általános követelménynek, hogy mindent ott kell termelni, ahol a természeti és gazdasági feltételek a legkedvezőbbek. Ha az egyes országok már specializálódnak — a mezőgazdasági termelésben — akkor ezen országok termelése nagyon sokszor nem tudná kielégíteni a szükségleteket. Gondoljuk meg, hogy még így is igen komoly gondot okozott a közelmúltban a kenyérellátás, márpedig a kenyérgabona termelésével minden ország foglalkozik. Valamennyi szocialista ország célul tűzi ki gabonatermelésének növelését (főleg termésátlag-növeléssel), hogy saját maga lássa el magát gabonával, ne szoruljon behozatalra. Ez a törekvés első pillanatra ellentmondani látszik a nemzetközi munkamegosztás elvének. Valóságban azonban ez nem feloldhatatlan ellentmondás. Ez a törekvés addig indokolt, amíg a kenyérfogyasztás viszonylag ilyen magas, és ameddig a termésátlagok aránylag alacsonyak. Nagyon valószínű, hogy azután is fog valamennyi ország gabonatermeléssel is foglalkozni, de nem törekszik a teljes önellátásra.

b) A szocialista országok mezőgazdasági jellegű nemzetközi munkamegosztása a termékek viszonylag szűkebb körére terjed ki, illetve még a későbbiekben is — amennyiben az ilyen jellegű munkamegosztás már jelentősen előrehaladt — akkor is

szűkebb területre fog kiterjedni, mint az ipar területén. Miért terjed ki a nemzetközi munkamegosztás szűkebb területre?

Először szűkebb területre terjed, mert maguknak a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeknek *a választéka sokkal kisebb, mint az iparcikkeké*. A mezőgazdasággal szemben ugyanis nagyobb részt az ember biológiailag, fiziológiailag determinált szükséglete lép fel, amely viszonylag kisebb választékú és korlátozottabb terjedelmű. Az iparcikkekkel szemben sokkal inkább olyan természetű szükséglet jelentkezik, amely szinte korlátlan, vagy legalábbis fiziológiai lét által semmiképpen sem oly korlátozott. Nem is szólva az emberiség termelőeszköz-szükségletéről, amely korlátlan tömegű és választékú eszközöket kíván meg. Nos az elmondottakat figyelembe véve, azt hiszem ki lehet mondani azt, hogy a mezőgazdasági termékek választéka sokkal kisebb, mint az iparcikkeké és így természetes is, hogy a mezőgazdaság területén esetleg megvalósuló nemzetközi munkamegosztás is szűkebb.

Másodszor, bizonyos alapvető élelmiszercikkeket (gabonát, állati termékeket) minden országban meg lehet termelni, hiszen a talaj ezek számára többé-kevésbé mindenütt alkalmas. De nemcsak arról van szó, hogy *bizonyos tömegélelmészeti cikkeket meg lehet, hanem arról, hogy meg is kell termelni*. A nem különösebben hő- és napfényigényű mezőgazdasági növényeket, pl. gabonaféléket, mindenütt meg kell termelni, mert ezek igen *nagy tömegben* kerülnek fogyasztásra. A nemzetek között jelentkező termésátlagkülönbség (amennyiben ez a föld természetes termékenységéből fakad) nem indokolja, hogy ezek termelése bizonyos országokra korlátozódjék. Amennyiben van az egyes országok között — pl. a gabona termésátlagában — különbség ez nagyobb részt az agrotechnikai módszerek alkalmazásának különbségeiből fakad. Márpedig a tökéletesebb agrotechnikai módszerek alkalmazása elvileg lehetséges minden ország számára, és a fejlődéssel ezt is megvalósítják, hiszen a szocialista országokban a nagyüzemi átalakulás lényegében befejeződött. Ha vannak is még különbségek e tekintetben az egyes országok között, ezek hamarosan kiegyenlítődnek. Az egyes országok (vagy vidékek) természeti feltételeinek különbsége azonban tartósan fennmarad. Nézetem szerint a szállítási költségek itt nagyobbak volnának, mint az a különbség, ami így főleg a földek természetes termékenységének különbségéből ered. Ezért e termékeknél nem indokolt a specializáció. Egy ország talaja igen sokféle, és ezért lehet és kell is sokfajta mezőgazdasági terményt termelni rajta. Egyelőre tehát, — és valószínűleg még a közeljövőben is — a nemzetközi munkamegosztás a legfontosabb tömegélelmészeti cikkek (gabona és állati termékek) területén nagyon kismértékben valósul meg. Legfeljebb nemesített vetőmag, illetve törzsszállattenyésztés terén. Sőt e területen ellentétes tendenciák is hatnak, mert minden állam a maximális önellátásra törekszik.

A zöldség és gyümölcstermelés a mezőgazdaságnak az a területe, ahol az előbbiekénél viszonylag nagyobb mértékben kezd kibontakozni bizonyos specializáció a szocialista országok között. Természetesen a zöldség- és gyümölcstermelésben is törekszenek az országok arra, hogy abból minél nagyobb tömegben maguk állítsanak elő — s eredményes is ez a törekvés — mégis az eredmény sokkal kisebb a zöldségfélékben, mint a gabonatermelésben és az állattenyésztésben. Ezen a területen kibontakozó nemzetközi specializáció azzal magyarázható, hogy ezek a cikkek viszonylag *kevésbé tömegméretekben* kerülnek fogyasztásra, *kevésbé alapvető* élelmiszerek és így legalábbis néhány cikknél lehetséges, hogy egyes országokra bizzák e cikkek nagyobb arányú termelését. Szükséges is az ezen a területen való nagyobb munkamegosztás, mert ezek a cikkek nagyrészt különleges éghajlati igényűek és nem termelhetők meg megfelelő gazdaságossággal minden szocialista országban.

c) A mezőgazdasági nemzetközi munkamegosztás egy igen fontos sajátossága az, hogy ez a munkamegosztás sokkal inkább a természeti feltételek különbségén nyugszik, mint az ipari jellegű nemzetközi munkamegosztás.⁷ A természeti tényező a mezőgazdasági termelés döntő tényezője. Kétségtelen, hogy az emberi társadalom haladásával a természeti tényező szerepe csökken. Nem véletlen az, hogy a fejlett iparral rendelkező tőkés országokban, de a fejlettebb szocialista országokban is sokkal magasabbak a termésátlagok — és ami nem kevésbé fontos — az egymást követő évek termésátlagai nem mutatnak olyan ingadozást, mint a fejletlenebb országok termésátlagai. Az emberiség valóban nagyon sokat tett és még többet tehet, hogy a kiszámíthatatlanul szeszélyes természeti tényezőket viaszorítsa (öntözés, vetőmagnemesítés, műtrágyázás, melegházak, stb.) Mindezek ellenére a mezőgazdasági termelésben jelentős szerepe van és lesz a természeti tényezőeknek, — különösen egyes tényezőknek — amelyekkel számolni kell.

A kérdés joggal adódik; minden ország rendelkezik többé-kevésbé termékeny talajjal — még a sivatag is öntözhető, talán csak az Északi Sark jégpáncélja az; ami kivétel — az éghajlati-feltételek is igen sokoldalúak, illetve bizonyos mértékig módosíthatók, vajon ez a körülmény nem teszi feleslegessé a nemzetközi munkamegosztást? Hiszen napjainkban nagyon gyakran tapasztalunk olyan eseteket, hogy a gabonatermelést egészen, szinte az Északi Sarkig felviszik, vagy egészen északon is létrehozhatnak melegházakat, ahol igen sokfajta melegebb igényű növényt meg lehet termelni. Valóban sok ilyen „természetátalakító” kísérlettel találkozunk amely valóban nagyszerű is. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy ezek csak igen korlátozottak, tömeges méretű termelés nehezen valósítható meg szántóföldi növénytermelés még kevésbé északi sarki üvegházakban. Mindezek azonban — véleményem szerint — nem teszik lehetővé azt, hogy mellőzzük a nemzetközi munkamegosztást a mezőgazdaságban. Mert nem mindegy az, hogy *milyen gazdaságossággal* állítják elő a termékeket. Lehet ugyan narancsot, citromot melegházban, mesterséges napfény mellett is termelni, de vajon megéri-e az akkor, ha a társadalom rendelkezésére állnak olyan területek, ahol természetes körülmények között sokkal kisebb munkaráfordítással megterem. A természet nemcsak úgy uralkodunk, ha valamilyen más vidék természeti viszonyait vesszük át egy olyan vidékre, ahol az egészen látványosan az ember alkotó képességét mutatja. Akkor is uralkodunk a természetben, ha felhasználjuk, *szolgáltatunkba állítjuk*.

Miért szükséges és lehetséges ezek után a mezőgazdasági nemzetközi munkamegosztás?

Ennek — véleményem szerint — a következő legfontosabb feltételei vannak: a) A munka termelékenységében fennálló különbségek. b) A történelmi hagyományok. c) Az előkészítő és feldolgozó üzem optimális kapacitása. d) A természeti feltételek különbözőségei.

Nézzük ezeket a feltételeket kissé részletesebben.

a) A mezőgazdasági *munka termelékenységében az egyes országok között igen jelentős* eltérések vannak. Az eltérések kapcsolatban lehetnek az agrotechnikai módszereknek, a földek természetes termelékenységének és az éghajlati tényezőknek a különbségével. Itt azonban nem kizárólag ezekre a tényezőkre gondolok — bár ezek jelenleg is, és még sokáig — jelentősek a mezőgazdasági munka termelékenységének meghatározásánál. Nem kizárólag ezekre gondolok, mert ezek a különbségek részben kiküszöbölhetők (agrotechnikai módszerek közel egyforma felhasználásával), részben pedig

⁷ Uo. 213. old.

országok közötti viszonylatban a föld természetes termékenysége nagyon különböző lehet és szinte mindenfajta talaj megtalálható. Itt arra gondolok, hogy a mezőgazdasági üzemtípusoknak is van bizonyos optimális mérete, amelyet *az egységes minőségű és egybefüggő földterület befolyásolhat*. Nyilvánvaló, hogy az olyan mezőgazdasági nagyüzem, amelynek a rendelkezésére álló területe (hegyvidék miatt, homokos, köves talaj, folyókkal szabdalts terület, stb.) kisebb, mint az optimális gazdasági egység — egyébként azonos feltételek mellett — is viszonylag nagyobb munkaráfordítással termel.

b) A másik olyan szempont, ami még az egyébként közel azonos feltételekkel rendelkező országok esetén is bizonyos munkamegosztásra vezethet, *a történelmi hagyományok*. Egy-egy mezőgazdasági termék termelésében és feldolgozásában elért, felhalmozott termelési tapasztalat, másszóval a termelési hagyományok. Ez — véleményem szerint — ugyancsak nem lebecsülendő dolog. Igaz, a hagyományos kultúrák elterjedése egy-egy területen többé-kevésbé a természeti viszonyok függvénye is, de nem kizárólag, mert sok egyéb tényező is szerepet játszott abban, hogy bizonyos termőfaják alakultak ki.

c) Szerepet játszhat a mezőgazdasági specializációban az is, hogy bizonyos *mezőgazdasági növény termelésének előkészítő, raktározó és feldolgozó műveletei csak úgy gazdaságosak*, ha azok már eleve sokkal nagyobb méretűek. Így pl. a hagymára és a fűszerpaprikára gondolok. A hagyma hatalmas berendezéseket kíván meg a szárításnál. Nyilvánvaló, hogy hatalmas, automatizált, szárítóberendezésekkel ellátott raktárak igen nagy összegű beruházást kívánnak. Ez a beruházás is visszahat a hagymatermelésre, többek között úgy is, hogy a kapacitás leggazdaságosabb kihasználásához nagytömegű hagymára van szükség. Tehát feltételezhető az, hogy több szocialista országban hasonló természeti feltételek vannak, a hagymatermelés számára, ez azonban olyan járulékos beruházást (szárító, raktározó kapacitást) kívánna meg, amely járulékos beruházási kapacitás esetleg meghaladná a belső hagymaszükséglet által megkívánt mértéket. Másik eset, ha szükségünk is volna egy optimális kapacitást jelentő hagymaszárítóra és raktárra, azonban e helyett mást építenek, más cikk termelését fokozzák, mert ebben nagyobb az előnyük, akkor ez számukra kedvezőbb volna. A fűszerpaprika leggazdaságosabb feldolgozása is hatalmas paprikaszárító, raktározó és feldolgozó berendezéseket, épületeket kíván meg. A paprikafeldolgozó üzem feldolgozási idejét nyújtani lehet, ha a száraz, csöves paprikát raktározzák és fokozatosan dolgozzák fel. Tehát egy modern üzem — különösen ha figyelembe vesszük, hogy nyújtani tudja a szezont — óriási tömegű paprikát tud feldolgozni, ill. csak ilyen óriási tömegű paprikafeldolgozásra célszerű üzemet létrehozni. Ha tehát így a feldolgozó üzem optimális termelőkapacitása meghaladja a belső szükségletet, akkor nem indokolt egy más országnak is fűszerpaprika termelését fokozni. Hiszen a fűszerpaprika olyan cikk, amiből nem fogyasztanak olyan hatalmas tömeget, hogy néhány erre specializálódott ország ne tudná ebből a szocialista tábor szükségletét kielégíteni. Itt tehát a következő kérdésben kell dönteni: hol termeljenek fűszerpaprikát, ott, ahol a természeti viszonyok (főleg éghajlati) vagy pedig ott, ahol a feldolgozó ipar már említett optimális kapacitással bír. Természetes, hogy a *kedvező természeti viszonyok döntsek el ezt a kérdést*, azonban azonos, vagy közel azonos természeti feltételekkel rendelkező országok esetében legyen az elsőbbség a történelmi hagyományok, valamint a már kiépült és fejleszthető termelési kapacitásoké.

d) A negyedik — és véleményem szerint a legfontosabb — oka a mezőgazdasági termékek nemzetközi megosztásának, *a természeti feltételekben az egyes országok*

között fennálló különbségek. Minden országnak azoknak a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeknek termelésére kell elsősorban erőfeszítéseit koncentrálni, amelyek termelésének az illető országban megvannak a legkedvezőbb természeti feltételei. Ez az elv, amely feltétlenül helyes és követendő, azonban nem vihető azonnal keresztül teljes következetességgel, mint arról az előzőekben már szó volt. Ez a munkamegosztás és kooperáció a mezőgazdasági termékek teljes körére nem terjedhet ki, csak *viszonylag szűkebb körre és ez is csak a fejlődés későbbi időszakában.*

A természeti tényezők, a talaj, az éghajlat, stb. szoros összefüggésben vannak egymással, ennek ellenére — véleményem szerint — az egyes alkotó tényezőket ha csak korlátozottan is, de el lehet választani egymástól. Megállapíthatjuk, melyik növényfélése milyen természeti tényezővel szemben lép fel különös igényrel. Így meghatározhatjuk, hogy *a természeti tényezők közül melyek azok, amelyeknek a nemzetek közötti eltérése viszonylag nagyobb szerepet játszik a mezőgazdasági termelés szakosodásában.* Már más helyen utaltam arra, hogy bizonyos esetektől eltekintve, nem a talaj minősége a legdöntőbb természeti tényező, ami ebből a szempontból szerepet játszik. Véleményem szerint *az éghajlat, illetve annak egyes elemei azok, amelyek nagyobb szerepet játszanak* és talán ez lesz egyik legfontosabb, ha nem az egyedüli, a specializáció megvalósításában.

A mezőgazdasági termékeket 3 fő csoportra lehet osztani attól függően, hogy a természeti feltételekkel — itt most elsősorban az éghajlati elemekkel szemben — milyen igényeket támasztanak. Mégpedig ezek a következők:

a) Különlegesen nagy hő- és napfényigényű termékek (pl. trópusi növények, vagy déligyümölcsök).

b) A viszonylag nagyobb hő- és napfényigényű termékek (pl. a gyümölcsök egyes zöldségfélék).

c) A viszonylag kis napfény- és hőigényű termékek (pl. a mindenütt megtermelő gabonafélék, lényegében ide tartozik az állattenyésztés takarmánybázisa is.)

Mint ebből a felosztásból kitűnik, a differenciáló tényező a hő- és a napfény, ez az, ami úgy gondolom jelentős különbségekre vezethet az egyes országok termelési profilját illetően.

Az éghajlati elemek között egy igen fontos tényező a csapadék, mennyisége és megoszlása. Nyilvánvaló, hogy egy ország mezőgazdasági termelésére a csapadék mennyisége és eloszlása nagy hatással van. A csapadékosabb országokban, elsősorban a nagyobb csapadékgigényű mezőgazdasági kultúrák és a szarvasmarhatenyésztés terjedt el nagyobb mértékben. Az éghajlat ezen tényezője már nagyobb szerepet játszik a nemzetközi specializáció kialakításában, mint a talaj. Az igaz, hogy öntözéssel a társadalom bizonyos mértékben függetlenítheti magát a szeszélyes csapadékelosztástól. Azonban nem mindenütt vannak meg a kedvező víznyerési és öntözési lehetőségek. Továbbá a mesterséges csapadék mégis csak drágább, mint a természetes. Tehát a csapadékviszonyok nagyon fontosak egy ország mezőgazdasága szempontjából, sőt azt mondhatnánk, hogy a fejlődés kezdetén döntőek. Hiszen az éhínséget jelentő természeti csapások döntően az aszálytal voltak kapcsolatban. (A régi mezőgazdasági kultúrák öntöző berendezéseinek kialakulása épp azt bizonyítja, hogy nagyon fontos az aszály elleni küzdelem.) A termelőerők fejlődésével kapcsolatban az öntözés lehetőségének megteremtésével és elterjedésével az eső abszolút uralma csökken, az ember ebben a viszonylatban is legyőzi a természetet. A természetes csapadék nagyobb, vagy kisebb mennyisége bár jelentős a munkamegosztás szempontjából, azonban, mert öntözéssel jelentősen pótolható, mégsem a legdöntőbb tényező.

A hő- és napfény a természeti feltételek közül a leginkább az, amely úgy gondolom a távolabbi időben alapjául szolgál — sok egyéb tényező között — a nemzetközi mezőgazdasági specializációnak. Igaz az, hogy mesterséges körülmények között hajtató üvegházakban is lehet hőigényes növényeket termesztani azonban ez rendkívül korlátozott, szántóföldi méretű tömegtermelésben csaknem lehetetlen. Nemcsak lehetetlen a szántóföldi növénytermelésnél, — hanem, bár a zöldségfélék egy részénél lehetséges és primóráruknál szükséges is, — a természetben előforduló „ingyen meleghez” képest drágább. Ha vannak magasabb átlaghőmérsékletű országok, sőt trópusi vidékek is, akkor nem érdemes a nagyobb hőigényű növényeket túlságosan erőltetni ott, ahol nem kedvezőek a feltételek. Hazánkban is az 50-es években volt egy ilyen túlbuzgó „természetátalakító” program, aminek a fő ösztönzője az autarchiás törekvés volt. Ennek keretében nekifogtak a gyapot termelésének és kiderült, hogy ez messzemenően nem kifizetődő, bár egyes években talán bevált, de több év átlagát tekintve nem. Különösen nem kifizetődő, ha figyelembe vesszük, hogy egységni területen mást termelve, ezzel milyen tömegű gyapotot tudnánk megvásárolni. Természetesen akkor még valamelyest indokoltabb volt — bár egészében véve elhibázott kezdeményezés volt gyapottermelésben önellátásra törekednünk, — hiszen a szocialista országokban (Szovjetunió, Bulgária, Kína) igen komoly probléma volt a saját szükségletüket kielégítő mennyiség megtermelése is, így kisebb mértékben lehetett exportjukra számítani.

A legviszásabb dolog azonban az volt, — és ez mutatja az akkori gazdaságpolitika hibás voltát, — hogy nekifogtak a gyapot meghonosításának, ugyanakkor azonban a nagy tradíciókkal rendelkező világhírű mezőgazdasági kultúrákat, mint a fűszerpaprika, a hagyma termelését elhanyagolták.

A trópusi növényeknél, (déli gyümölcsöknél, gyapotnál, stb.) tehát teljesen kilátástalan dolog északabbra fekvő államokban ezek megtermelésére törekedni. Különösen a jelen időszakban, vagy méginkább a jövőben nyílik arra lehetőség, hogy a gyarmati sorból felszabadult mediterrán vagy trópusi éghajlatú országokkal együttműködést, munkamegosztást valósítsunk meg. Igaz, ezek az országok egyelőre nem szocialista országok, azonban rá vannak szorulva a szocialista országok piacaira, éppen erősen agrárjellegű következtében. Másrészt, ha jelenleg még nem is a szocialista országok, de számolhatunk azzal, hogy ezek később azzá válnak.

A hőigény mellett — bár ez azzal szorosan együtt jár — viszonylag még nagyobb szerepe van a napfénynek, *a napfény mennyiségének és időtartamának* a mezőgazdasági termelés későbbiekben megvalósítandó specializációjában. Azért van ennek — ha csak egy árnyalattal is — nagyobb szerepe, mert hőt viszonylag nagyobb mértékben tudunk mesterséges körülmények között — melegebb házakban — a növényeknek juttatni, fényt azonban semmiképpen, tehát a természetes napfény jelenleg pótolhatatlan.

Röviden egybevetve e néhány legfontosabb éghajlati elem, a hőmérséklet és a napfény nemzetközi specializációjában betöltött szerepét, leszögezhetjük a következőket: A nemzetközi specializáció mindenekelőtt az illető *mezőgazdasági kultúra éghajlati igényétől függ*. A csapadékgényesebb növény csapadékosabb vidék felé, a hő és napfényigényű pedig a hőben és napfényben gazdagabb vidékek felé halad. Az olyan kultúrák azonban, amelyek viszonylag *nagy hő- és napfényigényűek és egyben jelentős a vízigényük, ezek döntően a melegebb vidékek felé terjednek*. Könnyebb a víz problémát megoldani egy melegebb, de csapadékszegényebb vidéken, mint csapadékosabb, de hűvösebb és kevesebb napfényű vidéken a napfény és hő problémáját.

Az eddig elmondottakból az következik, hogy a nemzetközi mezőgazdasági munkamegosztás és kooperáció kialakulása a következőképpen megy végbe. Bizonyos alapvető mezőgazdasági növények (gabonák) termelésével és állattenyésztéssel alapjában véve — ha nem is egyforma mértékben és teljes szükségletüket kielégítve — de minden ország foglalkozik. Mint erről már szó volt, egyrészt azért a nagy tömegű igény miatt is, másrészt azért is, mert ezek olyan természetű termelési ágak, amelyek nem különösebben hő- és napfényigényűek. Ha megfigyeljük a nyugat-európai országok mezőgazdaságában megvalósuló spontán jellegű nemzetközi munkamegosztást, akkor azt tapasztaljuk, hogy a gabonafélék és az állati termékek forgalma alig nő, sőt az országok messzemenő önellátásra törekszenek, míg viszont a gyümölcs- és zöldségfélék forgalma gyorsabban nő. Ha a tőkés viszonyokra jellemző anarchikus módon is — pl. a konjunkturális ingadozásoktól való félelemből fakadóan, — de mégis e változások eredőjeként ott található ez a természeti tényező. A gabona megtermelésének sokkal inkább megvannak mindenütt a feltételei. Hasonlóképpen az állattenyésztésnek, pontosabban ezen belül is elsősorban a szarvasmarhatenyésztésnek, hiszen valamilyenféle növényi takarmány mindenféle természeti viszonyok között megtermelhető.

Ezzel szemben a nagyobb hő- és napfényigényű trópusi, mediterrán növények, valamint az egyes gyümölcsfélék és zöldségfélék, és kisebb mértékben fogyasztásra kerülő fűszerek és élvezeti szerek termelésében lehetséges, de nemcsak lehetséges, hanem szükséges is a nemzetek közötti munkamegosztás.

D) Egy igen fontos sajátossága a mezőgazdasági jellegű specializációnak, hogy az *iparéhoz képest viszonylag szűkebb földrajzi területre terjed*. Míg ipari vonatkozású munkamegosztás létezik Európa országai és Amerika között is, tehát még kontinensek viszonylatában is, addig mezőgazdasági jellegű, sokkal kevésbé valósul meg ilyen nagy területeken. Kivéve természetesen olyan fűszerféléseket, — pl. paprika, — amely kis tömegű a mezőgazdasági termékek között. Miért van ez így? Véleményem szerint azért, mert valamennyi kontinensen van *több fajta éghajlati típusú ország* és természetes, hogy ezen éghajlattípusú országok között megy végbe bizonyos spontán jellegű specializálódás. Tehát úgymond a szélességi fokok viszonylatában valósul meg viszonylag nagyobb mértékben. Szűkebb földrajzi területre terjed ki a mezőgazdasági munkamegosztás azért is, mert *nagy tömegű, sokszor könnyen romlandó áru szállítása nagy távolságokra nehézkes*. Márpedig éppen főleg azon cikkek kapcsolódnak be a nemzetközi cserébe — zöldség, gyümölcs, — amelyek igen könnyen romlanak. Az igaz, hogy jelentősen növeli a cikkek exportrádiuszát, hogy a zöldséget, gyümölcsöt konzerválni lehet, és így nagy területre exportálhatják. A konzerválás rendkívül nagy jelentősége abban van, hogy kiküszöböli ezen cikkek tér- és időbeli korlátozott jellegét. Azonban két dolgot ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni: Az egyik az, hogy mindenütt törekszenek arra, hogy ezeket a termékeket minél nagyobb mértékben konzervek formájában dolgozzák fel. A konzerv szállítások is inkább olyan területekre irányulnak, ahol nem lehet a termékeket megtermelni, vagy ennél inkább a fogyasztási szezon jellegét küszöböli ki. A másik az, hogy a friss gyümölcsöt és zöldséget nem lehet teljes egészében nélkülözni. A külkereskedelemben mindig lesz friss áruszállítás is, mert a fogyasztók ezt kívánják meg, ez vitamindúsabb és nem utolsósorban olcsóbb is.

Д-р Ласло Майер

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ МЕЖДУНАРОДНОГО СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ТРУДА СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН

Первая часть статьи занимается общими вопросами распределения труда и сотрудничества, складывающимся в социалистической мировой экономической системе. Дальнейшее развитие экономики социалистических стран делает возможным и необходимым более полное осуществление международного распределения труда и сотрудничества.

Вторая часть занимается международным распределением труда, которое можно осуществить в сельском хозяйстве. Автор подчеркивает, что в сельском хозяйстве специфически проявляется распределение труда между странами: *а)* В сельском хозяйстве международное распределение труда попадает на повестку дня позднее, чем в промышленности. *б)* Распространяется на сравнительно меньший ассортимент продукции. *в)* Распределение труда является скорее функцией природных условий. *г)* Относительно уже радиус экспорт. Автор считает решающими факторами сельскохозяйственного международного распределения труда факторы климата, главным образом, солнца и тепла. В растениеводстве продукцию можно сгруппировать следующим образом: *а)* Не особенно требовательные к солнечным лучам и теплу (например, зерновые, картофель). *б)* Требующие средних количеств солнечного света и тепла (овощи, фрукты). *в)* Требующие много солнечного света и тепла (южные фрукты, тропические растения).

Dr. László Mayer

EINIGE FRAGEN DER INTERNATIONALEN LANDWIRTSCHAFTLICHEN ARBEITSTEILUNG DER SOZIALISTISCHEN LÄNDER

Der erste Teil der Abhandlung enthält die allgemeinen Fragen der sich im sozialistischen Weltwirtschaftssystem ausbildenden Arbeitsteilung und Kooperation. Die Weiterentwicklung der Wirtschaft der sozialistischen Länder macht die internationale Arbeitsteilung und Kooperation in gesteigertem Maße möglich und notwendig.

Im zweiten Teil wird die Möglichkeit der internationalen Arbeitsteilung in der Landwirtschaft untersucht. Es wird dargelegt, daß die Arbeitsteilung zwischen den Ländern in der Landwirtschaft auf eine eigenartige Weise in Erscheinung tritt: *a)* in der Landwirtschaft erfolgt die internationale Arbeitsteilung später als in der Industrie. *b)* Sie erstreckt sich auf einen relativ engeren Kreis der Produkte. *c)* Die Arbeitsteilung ist lieber die Funktion der Naturverhältnisse. *d)* Der Exportradius ist verhältnismäßig kleiner. Als entscheidende Faktoren der internationalen landwirtschaftlichen Arbeitsteilung werden die klimatischen, hauptsächlich die Sonnenscheins- und Wärmefaktoren betrachtet. In der Pflanzenproduktion können die Produkte auf folgende Weise klassifiziert werden: *a)* Pflanzen, die nicht viel Sonnenschein und Wärme beanspruchen (Getreide, Kartoffel), *b)* Pflanzen, deren Sonnenschein- und Wärmebedürfnis mittelmäßig ist (Gemüse, Obst), *c)* Pflanzen mit großem Sonnenschein- und Wärmebedarf (Südfrüchte, tropische Pflanzen).